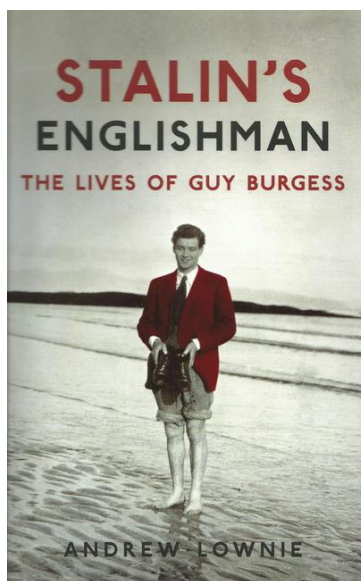
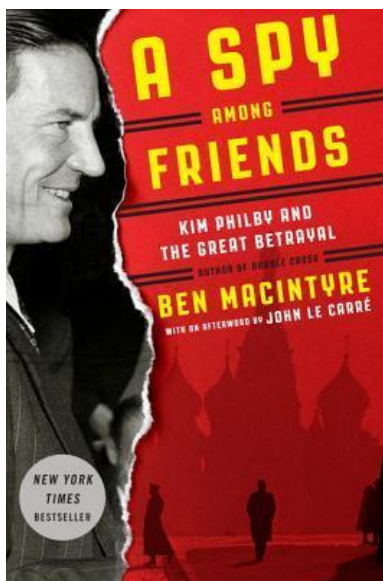

Kim Philby en Guy Burgess

Ben Macintyre, *A Spy Among Friends: Kim Philby and the Great Betrayal*. London etc.: Bloomsbury (2014). 352pp. £20

Andrew Lownie, *Stalin's Englishman: The Lives of Guy Burgess*. London: Hodder & Stoughton (2015). 427pp. £17

Harold Adrian Russell Philby, beter bekend onder de voornaam Kim, is volgens sommigen de grootste verrader uit de geschiedenis van de Britse Secret Intelligence Service (SIS, ook wel bekend als MI6).¹ Hij is een van de roemruchte Cambridge Five en men raakt in het Verenigd Koninkrijk over dit thema niet uitgeschreven.² Ben Macintyre vestigde eerder zijn naam met een aantal vlot geschreven boeken, onder meer *Double Cross* (2012), over het befaamde Britse *Double-Cross System* tijdens de Tweede Wereldoorlog, en *Agent Zigzag* (2010). Het laatste, vaak hilarische boek gaat over een van de agenten van de *Double Cross*, Eddie Chapman, in het vooroorlogse Groot-Brittannië een gerenommeerd brandkastkraker en oplichter. Van grote klasse is ook *Operation Mincemeat* (2010), dat uitvoerig ingaat op een beroemde deceptieoperatie tijdens de Tweede Wereldoorlog, waarbij men het lijkt van een zogenaamde Britse officier op de Spaanse zuidkust liet aanspoelen met informatie die erop leek te wijzen dat de Geallieerden een landing in Griekenland in de zin hadden. In feite werd er een invasie op Sicilië gepland, die later ook plaats zou vinden.

¹ Als die bewering klopt is George Blake ongetwijfeld een goede tweede. Zie Roger Hermiston, *The Greatest Traitor: The Secret Lives of Agent George Blake*. London: Aurum (2013), passim.

² De afgelopen tijd zijn bijvoorbeeld nog verschenen: Tim Milne, *Kim Philby: The Unknown Story of the KGB's Master Spy*. London: Biteback Publishing (2014) en Edward Harrison, *The Young Kim Philby: Soviet Spy and British Intelligence Officer*. Liverpool University Press (2012). Milne heeft op dezelfde *public school* als Philby gezeten en was jarenlang werkzaam bij MI6.

In zekere zin was het geen eenvoudige opgave voor Macintyre een biografie van Philby te schrijven, omdat er op dit moment geen echt nieuw materiaal voorhanden is. In de jaren '90 is er uit Russische archieven het een en ander vrijgegeven dat zijn weerslag heeft gevonden in boeken,³ maar de archieven van MI6 bijvoorbeeld, waar een onmetelijk groot dossier over Philby te vinden moet zijn, blijven hermetisch gesloten. Philby vluchtte in 1963 vanuit Libanon naar de Sovjet-Unie en overleed in 1988 in Moskou. Er lijken dus weinig valide operationele redenen voor MI6 om het materiaal over Philby niet vrij te geven, maar het zal er ongetwijfeld niet van komen. MI6 staat erom bekend dat het nooit vrijwillig materiaal uit zijn archieven prijsgeeft.⁴ Bovendien was de affaire rond Philby een dermate grote blamage voor de dienst dat alleen al om die reden de neiging inzage te geven in de stukken niet bijster groot zal zijn. Een belangrijke reden waarom Philby zo'n blamage was, is dat hij niet alleen Britse geheimen aan de Russen doorgaf, maar ook vele Amerikaanse, met name in de periode 1949-1951 toen hij als liaison van MI6 in Washington fungeerde en bij diensten als CIA, FBI en de Armed Forces Security Agency (AFSA), de directe voorloper van de NSA, in en uit liep. Zo gaf hij onder meer het bestaan en de vorderingen van Venona, een programma voor het breken van codes van Sovjet inlichtingendiensten, aan de Russen door. Men gaat er ook van uit dat Philby bijvoorbeeld tal van geheime operaties heeft verraden die door de CIA en MI6 waren opgezet om in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog agenten over zee of vanuit de lucht aan land te zetten in Albanië, de Baltische staten en West-Oekraïne. Dit zijn slechts twee voorbeelden van de ongetwijfeld grote hoeveelheid informatie die Philby heeft prijsgegeven; de exacte omvang van zijn verraad is nooit echt vastgesteld omdat hij immers in 1963 de wijk nam naar Moskou. Hij heeft met andere woorden nooit voor MI6 aan een *damage assessment* meegewerkt. Dat Philby voor de NKVD een zeer waardevolle agent was, staat buiten kijf. Hij werkte in de tweede helft van de jaren '30 tijdens de Spaanse burgeroorlog als correspondent van *The Times* van de kant van Franco. Een van zijn *case officers* met wie hij in die tijd in verbinding stond schreef over Philby: 'He works with great willingness [and] always knows what might be of interest to us. He never asks for money. He lives modestly.' (Geciteerd bij Macintyre, p. 46.)

Wat er aan materiaal over Philby in gepubliceerde bronnen voorhanden is, heeft Macintyre zeer grondig doorgenomen. Hij heeft bovendien voor zijn biografie een originele invalshoek gekozen, namelijk die van de vriendschappen die Philby's carrière bij MI6 in belangrijke mate hebben beïnvloed. Het gaat daarbij vooral om een collega bij MI6, Nicholas Elliott, en de bekende Chief of Counterintelligence van de CIA, James Angleton. Philby heeft zoals Macintyre benadrukt door zijn werk voor de Russen ook hen beiden persoonlijk verraden en de geheimen die zij met hem hebben gedeeld, aan Moskou doorgegeven.

Philby kwam in 1951 onder verdenking nadat Guy Burgess en Donald Maclean, beiden ook deel uitmakend van de Cambridge Five, in mei van datzelfde jaar vanuit Engeland naar

³ Zie vooral Genrik Borovik, *The Philby Files: The Secret Life of the Master Spy – KGB Archives Revealed*. London: Little, Brown and Company (1994); Nigel West en Oleg Tsarev, *The Crown Jewels: The British Secrets at the Heart of the KGB Archives*. London: HarperCollinsPublishers (1998).

⁴ De Britse inlichtingehistoricus Nigel West zei het als volgt in een email aan schrijver dezes op 30 maart 2015: 'MI5 is the exception because it voluntarily sends declassified files to Kew [the National Archives]. It is not required to do so as it is exempt from the Public Records Act. It is also exempt from the Freedom of Information Act. SIS [MI6] never knowingly declassifies anything voluntarily.'

Moskou waren gevlucht. Maclean, diplomaat bij het Foreign Office, zou namelijk worden verhoord door Special Branch, omdat hij ervan werd verdacht voor de Russen te werken. Philby was nauw bevriend met Burgess, die als Brits diplomaat in Washington gestationeerd was en tot kort voor zijn vlucht bij Philby had ingewoond. Hoewel de verdenking tegen Philby na de vlucht van Burgess en Maclean niet kon worden hard gemaakt, werd hij datzelfde jaar nog bij MI6 ontslagen. Hij vindt moeizaam werk en leidt met vrouw en jonge kinderen een armlastig bestaan. In die situatie springt zijn oude vriend Nicholas Elliott hem regelmatig financieel bij. Elliott was net als velen bij MI6 – in tegenstelling tot MI5 – aan de onschuld van Philby blijven geloven. Men vond dat de zaak tegen hem niet op concrete bewijzen was gebaseerd, maar vooral neerkwam op het hebben van verkeerde vrienden, in dit geval vooral Burgess. Aan de schuldvraag komt pas een eind in 1963 als juist Elliott naar Beirut wordt gestuurd, waar hij aan de hand van nieuw bewijsmateriaal Philby een halfslachtige bekentenis weet te ontfoetselen. Laatstgenoemde werkt op dat moment als correspondent van *The Observer* in de Libanese hoofdstad. Hij laat vervolgens geen twijfel over zijn schuld meer bestaan als hij voor altijd de benen naar Moskou neemt.

Macintyre heeft in de van hem bekende stijl een zeer leesbaar boek geschreven, waarin de alcohol zeer rijkelijk vloeit – alle leden van de Cambridge Five met uitzondering wellicht van John Cairncross waren notoire zuiplappen. De eerder genoemde vriendschappen van Philby vormen een interessante invalshoek, maar de oplettende lezer zal het onvermijdelijk opvallen dat *A Spy Among Friends* weinig sensationeel nieuwe dingen bevat, voornamelijk om de eerder genoemde reden.

Zeer lezenswaardig is ook *Stalin's Englishman* van Andrew Lownie, al slaan de alcohol dampen hier zo mogelijk nog meer dan het geval is bij *A Spy Among Friends*, in dichte walmen van de pagina's af. Als Philby een grote zuiplap was, dan was Burgess, het onderwerp van de biografie van Lownie, zo mogelijk een nog grotere. Over Burgess, zonder meer de kleurrijkste figuur van de Cambridge Five, is in vergelijking met Philby relatief weinig geschreven. Een biografie is dus meer dan welkom. Lownie heeft een eindeloze reeks persoonlijke getuigenissen over Burgess verzameld van mensen die hem in hun leven voor kortere of langere tijd hebben meegemaakt. De drank speelt in de vele rake typering van Burgess in *Stalin's Englishman* zoals te verwachten een overwegende rol. Daarnaast ook het feit dat hij homoseksueel was, een geneigdheid waarin hij zich bij voortduring krachtig uitleefde: hij was zeer promiscu.⁵ Als het zo uitkwam was hij blijkbaar ook niet afkerig van vrouwen, maar zijn homoseksuele kant had duidelijk de overhand. Burgess' eerste codenaam bij de NKVD in het midden van de jaren '30 van de twintigste eeuw, hem in Londen gegeven door de legendarische illegaal van Oostenrijkse komaf Arnold Deutsch, was niet voor niets 'Mädchen'. Zoals een onbekende Rus het op een van de pagina's van Burgess' NKVD-dossier treffend formuleerde 'MADCHEN [sic] is a pederast but he works on both fronts.' (Geciteerd bij Lownie p. 54.)

⁵ Het feit dat Burgess homoseksueel was, wordt bizar genoeg niet genoemd in de meerdelige officiële geschiedenis van de Russische inlichtingendienst die in 1999-2006 in Moskou is verschenen onder redactie van een team van de Russische inlichtingendienst SVR. Zie Ben de Jong, 'Official Intelligence histories. Is there a Problem?', *Leidschrift*, jrg. 30, nr. 3, oktober 2015, voor een discussie van onder andere dit aspect van de officiële geschiedenis van de Russische inlichtingendienst.

Waarschijnlijk vooral vanwege zijn bijna chronische staat van dronkenschap legde Burgess in zijn leven een volkomen gebrek aan discipline aan de dag. Typerend is een passage uit een politierapport dat werd opgesteld in 1941, toen Burgess in Londen bij de BBC werkte en door een fout van een collega de sleutel was kwijtgeraakt van de hotelkamer waar hij verbleef. Twee surveillerende politieagenten die erbij werden gehaald gingen op zoek naar een loper:

However he would not wait for the keys to be obtained and started to break his door down with a fire extinguisher – he has done a lot of damage to the door, made the extinguisher useless, and swamped all the carpet with liquid. Myself and my two Patrolmen are of the firm opinion that Mr Burgess had had too much to drink and his behavior was objectionable in the extreme. (Geciteerd bij Lownie, p. 126.)

Naast dit soort gedrag had Burgess nog allerlei andere zeer onsmakelijke persoonlijke gewoontes: hij kauwde standaard verse knoflook op het werk, naar eigen zeggen uit gezondheidsoverwegingen, had meestal vuile nagels en zijn kleding, hoewel afkomstig van sjeike Londense kleermakers, was vaak ernstig vervuild. Hij was met andere woorden het tegendeel van een grijze muis in een grote massa mensen en bij uitstek ongeschikt als spion zou men op het eerste gezicht zeggen. Toch roemen verschillende van zijn Russische *case officers* onder wie Deutsch zijn scherpe verstand en zijn grote analytische gaven als het aankwam op de analyse van politieke kwesties. Daarnaast was Burgess een ongehoorde netwerker in een periode waarin de term nog niet was uitgevonden. Hij wist bij mensen uit alle sociale lagen een breed scala aan privé-informatie, vaak van zeer persoonlijke aard, los te krijgen, die uiteraard door zijn NKVD-contactpersonen dankbaar in ontvangst werd genomen. De hoeveelheid materiaal die Burgess en ook de andere leden van de Cambridge Five de NKVD leverden, was bij tijden dermate omvangrijk dat men in Moskou er niet in slaagde alles te vertalen. Burgess leverde in 1941-1945 – hij werkte tot 1944 bij de BBC en daarna bij het Foreign Office – aan de Centrale in Moskou 4604 documenten. Daarbij waren onder andere notulen van het Britse kabinet en van de Chiefs of the Imperial General Staff. (Lownie, p. 320.) Het blijft een groot raadsel hoe zo iemand zo lange tijd een voorspoedige carrière kon maken binnen het Britse establishment. Dat had wellicht een traditie excentriekelingen in eigen rijen minzaam te tolereren, maar Burgess ging in alle opzichten wel erg ver.

Zijn grote slag voor de Russische inlichtingendienst sloeg hij waarschijnlijk in de jaren 1946-1948 toen hij de privé-secretaris was van de Labourpoliticus Hector McNeil, op dat moment *Minister of State in the Foreign Office*, zeg maar onderminister van Buitenlandse Zaken. Burgess kende McNeil nog van vroeger en had, heel typerend, het contact met hem altijd goed onderhouden. Burgess had vrijwel onbeperkt toegang tot de correspondentie en andere stukken die bij McNeil over het bureau gingen. De *Minister of State* stak een groot deel van zijn kostbare tijd in het Londense uitgaansleven en delegerde daarom veel bureauwerk aan Burgess. ‘Bingo!’ moet men in Moskou in die tijd meermalen hebben geroepen. Tegen het eind van het boek haalt Lownie twee voormalige KGB-officieren aan van wie er een, Joeri Modin, eind jaren '40 in Londen nog enige tijd de *case officer* van Burgess is geweest. Zij menen, overigens zonder al te veel argumenten daarvoor te geven, dat Burgess de belangrijkste en voor de Russen meest waardevolle agent was van de Cambridge Five.

Het zeer onderhoudende *Stalin's Englishman* leest soms als een uitputtend gerechercheerde roddelbiografie van een extreem getalenteerd iemand uit gegoede Britse kringen die onverbiddelijk de ondergang tegemoet gaat. Dronken capriolen en tal van minnaars, al dan niet voor één nacht, komen voorbij. Men zou willen dat er meer te zeggen was over de spionagekant van dit bewogen leven, maar voor Burgess geldt hetzelfde als voor Philby en de Cambridge Five in het algemeen: de vrijgave van materiaal door diensten in Oost en West ligt al geruime tijd stil.⁶ Burgess dronk zijn laatste slok in augustus 1963 in Moskou, een stad waar het leven voor hem ondraaglijk moet zijn geweest. Hij werd 52 jaar.

Ben de Jong
Oktober 2015

⁶ Zelfs de recente vrijgave van documenten over de Cambridge Five door The National Archives in Londen lijkt weinig toe te voegen aan wat er bekend is over hun spionageactiviteiten. De documenten van onder meer MI5 en het Foreign and Commonwealth Office (FCO) die zijn vrijgegeven, hebben doorgaans slechts zijdelings betrekking op spionage en bestrijken vooral de periode rond 1951 en de jaren direct daarna. Het gaat dan om vragen als: hoe moet er omgegaan worden met Philby nu hij onder verdenking gekomen is? Wat moet er aan de Amerikaanse bondgenoten precies worden meegedeeld over de activiteiten van Burgess, Maclean en Philby? Met wie heeft Burgess na zijn vlucht naar Moskou in 1951 gecorrespondeerd en wat was de inhoud van de correspondentie? Zie http://www.nationalarchives.gov.uk/about/news/file-release-cold-war-cambridge-spies-burgess-and-maclean/?utm_source=The%20National%20Archives&utm_medium=email&utm_campaign=6300247_October%202015%20newsletter&utm_content=Spies%20file%20release. Geraadpleegd op 28 oktober 2015.